

Tvangslånene

OM FISKALE FORHOLD I SLESVIG UNDER OG EFTER TREÅRSKRIGEN

AF

THOMAS CLAUSEN

Bonden Johann K pke fra landsbyen Bustrup, Arns herred, i den sydlige del af hertugdømmet Slesvig blev i sommeren 1850 opsøgt af to mænd.¹ K pke var på forhånd bekendt med mændene, da de også var bosiddende i landsbyen. Alligevel blev han noget overrasket over deres  rinde. Mændene kom til K pke for at optage et lån. Pengene var bestemt til at dække en lille del af det tvangslån, som den faktisk regerende myndighed, det slesvig-holstenske statholderskab, havde udskrevet blandt hertugdømmernes kommuner tilbage i maj 1849. Tilsammen skulle de krigsskattepligtige indbyggere i Bustrup bidrage til lånet med godt 920 mark courant. Mange af de skattepligtige i landsbyen havde imidlertid vægret sig ved at betale. Man var derfor kommet til enighed om, at den samlede pengesum skulle udredes hos de af Bustrups indbyggere, der havde formue og var villige til at låne penge ud. Det skulle dog ske således, at landsbyens indbyggere hæftede solidarisk for lånets tilbagebetaling og forrentning. Selv om K pke i realiteten var formuende nok til at efterkomme hele det ønskede bidrag alene, t vede han først med at tegne sig for lånet. I landet herskede ufred. Netop Bustrup, hvis kirkesprog var tysk, og hvis befolkning havde tæt erhvervsmæssig tilknytning til den nært beliggende slesvig-holstensk sindede købstad Slesvig, havde været en central kampplads under slaget ved Slesvig mellem danske og tyske tropper godt to år tidligere.² Fremtiden var uvis, og ingen vidste, om pengene ville være sikkert anbragt. Omvendt lovedes

1 Det følgende bygger på *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig* (1858), No. 37, s. 289-294.

2 Trap, J.P. (1864): *Statistisk-topografisk beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig – Specielle Deel*, Boghandler G. E. C. Gad: s. 539; Jensen, N.P. (1898): *Den første slesvigske Krig 1848-50*, Vilhelm Trydes Forlag: s. 147f.

der en offentligt garanteret renteydelse på fire procent. Risikoen for et større finansielt tab syntes desuden at være lille, eftersom de krigsskattepligtige indbyggere i Bustrup jo hæftede fælles for lånet. Til sidst indvilligede Køpke: I dagene omkring det blodige slag ved Isted d. 25. juli 1850, tegnede han sig for lånet og indleverede pengene.

Treårskrigen afslutning i vinteren 1851 bragte statholderskabets styre til ophør. Hermed bremsedes også den varslede udbetaling af renter på Køpkes lånekapital. Endnu værre var, at de genkomne danske myndigheder ikke anerkendte selve lånesummen. Køpke henvendte sig da til de indbyggere i Bustrup, som havde lovet at hæfte solidarisk for lånet, men disse nægtede nu at betale ham pengene. Efter at Køpke gentagne gange uden det ønskede resultat havde påberåbt sig den solidariske overenskomst indgået under krigen, besluttede han sig for at gå rettens vej. Her led han ved underretten for Arns og Treja herreder i sommeren 1856 nederlag og blev pålagt at betale sagens omkostninger. Appellationsretten i Flensborg, hertugdømmets øverste retsinstant, stadfæstede to år senere underrettens dom. Johann Køpke, der i årene siden Treårskrigen var blevet aftægtsmand, måtte sande, at hans penge var gået tabt. At han delte denne skæbne med mange andre af hertugdømmernes indbyggere, var sikkert en ringe trøst.

Undersøgelsens sigte og kildegrundlag

Avisen *Flensburger Correspondent* var i foråret 1850, endnu et lille års tid før den endelige afslutning på Treårskrigen, ikke i tvivl om, hvad de finansielle byrder som fulgte af krigen, havde haft af betydning for hertugdømmet Slesvig: »... Slesvig [har] ved krigsskatter, tvangslån og utallige andre ofre, som har måttet gøres, lidt uberegnelig skade, alene derved at mange kommuner er belastet med store lån, og når også tusinde af familier er havnet i armod og uheld ...«. ³ Avisens vurdering var udtryk for et ingenlunde upartisk øjebliksbillede, endnu mens fronterne var trukket skarpest op. På grund af kildematerialets gode beskaffenhed kan avisens påstande imidlertid i betydelig udstrækning efterprøves. Det er nogenlunde velkendt, at økonomien blandt hertugdømmets bykommuner generelt forværredes kraftigt under Treårskrigen. Tvangslåne var en medvirkende årsag til, at Flensborg købstads gæld mere end fordobledes mellem 1848 og 1852. ⁴ Også i Haderslev skete der betydelig lånoptagelse under krigen, hvilket forøgede den

³ *Flensburger Correspondent*, 21. marts 1850.

⁴ Hjelholt, Holger, Johan Hvidtfeldt og Knud Kretschmer (1955): *Flensborg bys historie 2. Tiden efter 1720*, Hagerups Forlag: s. 194.

kommunale gæld markant.⁵ Store gældsstigninger forekom ligeledes i købstæderne Slesvig og Egernførde i perioden 1848-1850.⁶

Mere end på kommunernes økonomi vil dette studie imidlertid fokusere på den anden del af flensborgavisens udsagn, nemlig de mange personer, som frivilligt eller under tvang ydede penge til tvangslånene. Særlig vægt lægges på følgende tre spørgsmål: Hvem var de mennesker, der betalte til tvangslånene? Hvilke motiver havde de for at bidrage til lånene? Hvilke argumenter brugte långiverne for at få deres udlagte pengesummer tilbage efter krigen? Centralt i analysen står de to store tvangslån, som det slesvig-holstenske statsholderskab udskrev til opkrævning hos hertugdømmernes kommuner ved forordninger af 2. maj 1849 og 10. april 1850. Lånenes grundformål var at finansiere krigsomkostninger under Treårskrigen; de kom til at kaste økonomiske skygger hen over hertugdømmerne i årtier derefter.

Ingen af de eksisterende bredere værker om Treårskrigen beskæftiger sig systematisk med den finansielle side af krigsførelsen og langt mindre med dens økonomiske konsekvenser på lidt længere sigt.⁷ De tvangslån, som statholderskabet udskrev, har heller aldrig været genstand for en samlet undersøgelse til trods for, at samtidens aviser, stænderforsamlinger og retssystem beskæftigede sig indgående med sagen. Dette hul i forskningsbilledet søges udfyldt med nærværende artikel.

Kildematerialet falder i tre hovedgrupper. Den første består af utrykte arkivalier fra Landsarkivet i Slesvig-Holsten og Landsarkivet for Sønderjylland. Herfra er benyttet korrespondancemateriale om tvangslånene mellem de slesvig-holstenske myndigheder under krigen,

5 Fangel, Henrik (1975): *Haderslev bys historie*, Haderslev Bank: s. 538.

6 *T 1860* (jf. note 11): s. 474-475.

7 Der foreligger omfattende studier af en lang række forskellige aspekter af Treårskrigen. Undtager man de grundige militærhistoriske skildringer, er hovedværket om krigen på dansk side fortsat Hjelholt, Holger (1959/61): *Sønderjylland under Treårskrigen. Et bidrag til dets politiske historie*, I-II, G.E.C. Gads Forlag. De to bind har flere, men spredte oplysninger om den finansielle side af krigsførelsen. I anmeldelsen af det første bind i *Historisk Tidsskrift* problematiserer Knud Fabricius fraværet af den økonomiske dimension: Fabricius, Knud (1960): »Holger Hjelholt: Sønderjylland under Treårskrigen. Et Bidrag til dets politiske Historie. 1. Del. Fra Revolutionens Udbrud til Våbenstilstandens Ophør i Foråret 1849. København, 1859«, i *Historisk Tidsskrift*, bd. 11, række 6, s. 96-104: s. 99. Blandt andre værker om Treårskrigen på dansk kan nævnes: Bjørn, Claus (1998): *1848. Borgerkrig og revolution*, Gyldendal; Knudsen, Joh. Fr. Chr. (1852): *Danmarks Kamp for Slesvig i Årene 1848, 49 og 50*, 1-3; Jensen (1898); Generalstaben (udg.) (1867-80): *Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848-1850* 1-12. På tysk side skal fremhæves Stolz, Gerd (1996): *Die schleswig-holsteinische Erhebung*, Idstedt-Stiftung; Ahlers, Jens (red.): (2012): *Aufbruch & Bürgerkrieg*, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek bind 1-2. En tilbundsående analyse af den slesvig-holstenske hær under Treårskrigen gives i Schlürmann, Jan (2004): *Die Schleswig-Holsteinische Armee 1848-1851*, Der Andere Verlag. Værket indeholder også et kortere afsnit om den finansielle side af krigsførelsen.

petitioner om anerkendelse af tvangslåne rettet til hertugdømmet Slesvigs stænderforsamling i årene efter Treårskrigen afslutning, samt henvendelser om tvangslåne til forskellige myndigheder.⁸ Den anden hovedgruppe af kildemateriale er domme i retssager vedrørende tvangslånet. Disse findes optrykt i *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig*.⁹ Ingen af disse to grupper har været dyrket meget i forskningsmæssig sammenhæng, hvis man ser bort fra petitioner med mere nationalpolitisk indhold.¹⁰ Den tredje hovedgruppe er de trykte tidender over forhandlingerne i de repræsentative forsamlinger i hertugdømmet Slesvig (og Holsten) under og efter krigen, nemlig den forenede stænderforsamling 1848, landsforsamlingen 1848-1851 og stænderforsamlingen for hertugdømmet Slesvig 1853-1863.¹¹ Endelig er der inddraget samtidigt avisstof og andet trykt kildemateriale.

Geografisk dækker artiklen hele hertugdømmet Slesvig, dvs. området mellem Kongeåen og Ejderen foruden øen Femern, men ikke de kongerigske enklaver i Vestslesvig. Tidsmæssigt indledes artiklen med Treårskrigen begyndelse. Det kronologiske endepunkt er 1875. Dette år dækkedes kommunernes gæld fra tvangslåne delvis af det preussiske styre.¹² Hovedvægten ligger dog på perioden 1848-1863, idet de følgende år kun behandles ganske kortfattet.

Tvangslån

Begrebet og fænomenet »tvangslån« er svært at definere og beskrive entydigt.¹³ Som finanspolitisk instrument udgør tvangslånet en mellemform mellem beskatning og lån.¹⁴ Den frivillige og gensidige overenskomst mellem kreditor og debitor, der normalt ligger til grund for et

8 Materialet findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein. Følgende afdelinger af arkivet er benyttet: Abt 51, 61, 62^{II} og 63.

9 *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig* udkom 1854-1864, udgivet af juristen Heinrich Christian Piehl Wøldike (1818-1887).

10 Adresser og petitioner er et bærende element i Hans Schultz Hansen (2005): *Hjemmetyskheden i Nordslesvig 1840-1867 I-II*, Historisk Samfund for Sønderjylland.

11 Betegnes i noterne med *T* [årstal].

12 Cholet, Julia (2012): *Der Etat des Deutschen Reiches in der Bismarckzeit*, Berliner Wissenschafts-Verlag: s. 164.

13 Det varierer således fra definition til definition, om lånedimensionen eller skattedimensionen vægtes som det styrende. Begrebet »tvangslån« kan både defineres som et »skattepålæg, der forudsætter, at den ydede skat, efter omstændighederne med renter, tilbagebetales på et senere tidspunkt« og som »et lån, som en stat i en nødssituation tvangsvis udskriver hos (en del af) befolkningen«. Se »Tvangsloan« i Horn, Fr. Winkel (red.) (1900): *Illustreret Konversationsleksion*, niende Bind: s. 159 samt »tvangslån« i Ordbog over det danske Sprog.

14 Andersen, Kristian Blicher (2004): *Tvangslån under den tidlige enevælde*, utrykt specialeafhandling ved Københavns Universitet: Særlig s. 53ff.

lån, er sat ud af kraft. Omvendt er der ikke tale om en konsekvent gennemført beskatning, idet kreditor stilles i udsigt, at lånesummen, eventuelt med tillæg af renter, vil blive tilbagebetalt i fremtiden. Et motiv for at vælge tvangslånet frem for den rene beskatning kan være, at man fra en regerings side ønsker at opretholde et vist tillidsforhold og fornuftige finansielle relationer til statens borgere. Netop under Treårskrigen, hvor befolkningens opslutning bag enten den danske eller den tyske sag havde stor betydning, var dette aspekt vigtigt for beslutningstagerne at have i tankerne.

Forhold som karakteren af de anvendte pressionsmidler, tilbagebetalingsbetingelser og bestemmelser omkring en eventuel forrentning af tvangslån har varieret efter tid og sted.¹⁵ Tvangslån som en måde at finansiere krigsomkostninger på blev ikke opfundet af den slesvig-holstenske regeringsmyndighed. Tværtimod havde denne form for statslig indtægtskilde en lang forhistorie. Frem til 1700-tallet var tvangslån et almindeligt udbredt middel til dækning af offentlige udgifter. I det følgende tidsrum blev det i højere grad et finanspolitisk instrument, man tog i anvendelse i ekstraordinære situationer, først og fremmest i tilfælde af krig.¹⁶ Ikke mindst i den afsluttende fase af Napoleonskrigene 1812-1815 optoges der, navnlig i det tyske område, en række tvangslån til finansiering af militære operationer.¹⁷ I dansk sammenhæng stammer de tidligst kendte eksempler på egentlige tvangslån fra 1500-tallet.¹⁸ Sådanne lån var med til at finansiere krigen mod Sverige i de følgende århundreder. Gruppen af långivere prægedes generelt af formuende mænd, som i forvejen havde en vis tilknytning til staten, såsom embedsmænd, adelige o.l. Også den danske regering var under Treårskrigen langt fremme i overvejelserne om at optage et indenlandsk tvangslån. Først da der, nærmest lidt pludseligt, viste sig mulighed for at optage et større udenlandsk pengelån, skrinlagdes disse planer.¹⁹

Krigens optakt

Eftersom tvangslånene vanskeligt kan skilles fra deres kontekst, bliver de politiske og militære begivenheder op til og under Treårskrigen

15 R ath, Norbert (1980): *Die Zwangsleihe als Finanzpolitisches Instrument*, Verlag Wilhelm Surbir St. Gallen: s. 5f.

16 R ath (1980): s. 318.

17 R ath (1980): s. 331-332.

18 Andersen (2004): s. 56.

19 Winding, Kjeld (1950): »Treschow, Hambro og statsl anet 1849«, i *Historisk Tidsskrift*, bd. 11, r ekke 3, s. 693-727.

skitseret i det følgende. Spændingerne mellem dansk og tysk inden for det danske monarki var tiltaget fra begyndelsen af 1840'erne. I hertugdømmerne bragtes efterhånden de liberale og tyskorienterede slesvig-holstenere på den ene side og hertugen af Augustenborg, som gjorde arvekrav på Slesvig og Holsten, samt det konservativt indstillede ridderskab på den anden side, tættere sammen. Nogenlunde samtidig voksede en dansk national bevægelse frem, båret af gårdmandsstanden i Nordslesvig. I den tilspidsede situation udsendte Christian VIII i juli 1846 det »Åbne Brev«, som undsagde det augustenburgske arvekrav. Hermed skærpedes den nationale uro yderligere. D. 20. januar 1848 døde Christian VIII. D. 28. samme måned udstedte hans søn og efterfølger Frederik VII et under faderen forberedt forfatningsreskript, som bebudede indførelsen af en fælles stænderforsamling for kongeriget og hertugdømmerne.²⁰ Forfatningen byggede på det danske monarkis fire rådgivende stænderforsamlinger, der havde eksisteret siden midten af 1830'erne, idet den dog lovede udvidet medbestemmelsesret.²¹ Repræsentationen for hertugdømmerne og kongeriget skulle ifølge forfatningsreskriptet være ligelig, altså ikke vægtet efter folketal. Blandt indflydelsesrige kræfter i hertugdømmerne såvel som i kongeriget herskede der utilfredshed med forfatningsforslaget. I februar udbrød der revolution i Paris, som hurtigt spredte sig til hovedparten af de tyske stater. Folkenes krav var demokratisering og en mere ligelig fordeling af samfundsgoderne, kort sagt reformer. Forestillingen om et forenet Tyskland havde fra begyndelsen en central placering i det tyske revolutionsrøre. I Frankfurt dannedes en folkevalgt nationalforsamling. Disse begivenheder fik afgørende betydning for udviklingen i hertugdømmerne. D. 18. marts samledes flertallet af stænderdeputerede fra Slesvig og Holsten i Rendsborg i et forsøg på at opnå en fælles stillingtagen til forfatningsreskriptet. Den forenede stænderforsamling besluttede at sende en deputation til København, bl.a. med kravet om Slesvigs optagelse i Det Tyske Forbund. I hovedstaden dannedes i de samme dage Martsministeriet, der havde Ejderpolitikken, dvs. den tættest mulige forbindelse mellem hertugdømmet Slesvig og kongeriget Danmark, som et fast programpunkt.²² I Kiel reagerede man på rygtet om Marts-

20 Forfatningsreskriptet er optrykt i Knudsen (1852), første Del, Anhang: s. I-IV.

21 Ifølge stænderanordningerne af 28. maj 1831 havde stænderforsamlingerne for Slesvig og Holsten medbestemmelsesret ved lovforslag vedrørende kommunale anliggender og visse skatsspørgsmål, mens kongerigets forsamlinger alene havde rådgivende myndighed. Jensen, Hans (1931): *De danske stænderforsamlings historie 1830-1848 I*, J.H. Schultz Forlag: s. 183-184.

22 For en grundigere behandling af dette begivenhedsforløb kan henvises til Vammen, Hans (1988): »Casino 1848«, i *Historisk Tidsskrift*, bd. 15, række 3, s. 253-281.

ministeriets dannelse, men uden at afvente deputationens tilbagekomst, ved at oprette en provisorisk regeringsmyndighed til at varetage styret i majestætens navn i hertugdømmerne. Samme dag, d. 24. marts, bemægtigede slesvig-holstenerne sig uden kamp den stærke fæstning i Rendsborg. Oprøret var en kendsgerning.

Baggrunden for tvangslånene – skattepolitiske overvejelser

Krigsførelse koster penge. Mange penge. Det måtte den provisoriske regering efter udbruddet af martsopstanden i 1848 hurtigt sande. I 1848 gik godt 62 procent af de slesvig-holstenske statsindtægter til krigsvæsenet, mens andelen i 1849 var over 80 procent.²³ Samlet set skal de skiftende slesvig-holstenske centralmyndigheder under Treårskrigen have anvendt knap 44 mio. mark på krigsførelsen.²⁴ Heraf udgjorde omkring 1.250 mio. mark frivillige bidrag fra tyske stater. Resten af pengene blev i det store og hele opkrævet via skatter af forskellig art. Tilsammen udgjorde krigsskatter og tvangslån i begge årene 1849 og 1850 godt 25 procent af de samlede statsindtægter.²⁵

En dækkende startkapital til bekostning af de militære operationer var på forhånd sikret. Da oprørsstyrker fra hertugdømmerne overtog fæstningen i Rendsborg, faldt, foruden en stor mængde militært udstyr, også hertugdømmernes hovedkasse, indeholdende 2½ mio. rigsbankdaler, den provisoriske regering i hænde.²⁶ Pengene skulle have været sendt i sikkerhed i København og Hamborg, men ordren herom blev aldrig efterkommet.²⁷ Hermed sikrede slesvig-holstenerne sig et gunstigt finansielt udgangspunkt for den forestående krig. Alligevel skulle der snart blive hårdt brug for yderligere, kontinuerligt indstrømmende pengemidler til underhold af tropperne. Lønninger, forplejning samt omkostninger til beklædning og udrustning udgjorde de tre største udgiftsposter for den slesvig-holstenske statskasse i forbindelse med krigsførelsen. Tilsammen androg disse omkring 15 mio. mark courant pr. år i 1848 og 1849.²⁸ For at dække de ekstraordinære omkostninger blev der under Treårskrigen udskrevet en række krigsskatter i

23 Schlürmann (2004): s. 328. Der haves ikke fuldstændige tal for året 1850.

24 Beseler, Wilhelm Hartwig (1856): *Zur Schleswig-Holsteinische Sache*, Schwetschke: s. 120.

25 Schlürmann (2004): s. 332.

26 2½ mio. rigsbankdaler svarede til 5,625 mio. mark courant, jf. Stolz (1996): s. 51.

27 Nathanson, M.L. (1861): *Om Mynt- og Bankvæsen, Finantsvæsen, Handel og Industri*, Gyldendalske Boghandlings Forlag: s. 141-142.

28 Schlürmann (2004): s. 330.

hertugdømmerne, i øvrigt svarende til, hvad den danske regering gjorde i kongeriget.²⁹ En grundforudsætning for sådanne tiltag, nemlig territorial besiddelse, blev opfyldt kort efter opstandens udbrud. Efter de danske troppers sejr i slaget ved Bov nord for Flensborg d. 9. april indtrådte Preussen og tyske forbundssoldater i krigen på slesvig-holstensk side. Efter slaget ved Slesvig d. 23. april måtte de danske tropper trække sig tilbage til Als og Nørrejylland. Fra maj 1848 kontrollerede den provisoriske regerings tropper, når undtages en kortvarig genkomst af danske styrker i Nordslesvig fra slutningen af maj til slutningen af juni måned, det slesvigske fastland, som dermed lå åbent for rekvirering af krigsforsyninger og udskrivning af skatter.³⁰ Samtidig havde preussiske tropper overskredet grænsen til Jylland og besat store dele af halvøen.³¹ Disse trak sig dog tilbage over grænsen inden maj måneds udgang efter pres fra Rusland. Den provisoriske regeringsmyndighed havde straks efter opstanden vundet anerkendelse hos magistraterne i de fleste slesvigske byer. Kun i Haderslev virkede borgmesteren aktivt til fordel for den danske kongemagt, mens bystyrerne i Tønder og Sønderborg tøvede. I Flensborg rettede man ind efter de til enhver tid faktiske magthavere.³² Til søs havde den danske flåde herredømmet. Man kunne derfor effektivt blokere skibsfarten ved en række tyske havne. Als og Ærø forblev under dansk styre krigen igennem.

Den provisoriske regerings krigsøkonomi kom af flere årsager ret hurtigt i underbalance. En hovedudgift var udlæg til forplejning af de tyske tropper. Alene i året 1848 udgjorde denne post omkring fire mio. mark courant.³³ Desuden medførte det europæiske revolutionsrøre samme år stigende våbenpriser.³⁴ På indtægtssiden skete samtidig en betydelig nedgang. Dels blev de indgående skattebetalinger mindre som direkte konsekvens af krigstilstanden, dels havde den provisoriske regering ophævet et mindre antal ordinære skatter uden at erstatte dem med tilsvarende indtægtskilder. Afskaffelsen af bestemte afgiftstyper samt den ildsete kopskat i begyndelsen af april 1848 sigtede for-

29 Møller, Anders Monrad (2009): *Fra skat på hartkorn til indkomstskat 1818-1903. Dansk Skattehistorie V*, Told- og Skattehistorisk Selskab: s. 69-96.

30 Bjørn, Claus (1998): *1848. Borgerkrig og revolution*, Gyldendal: s. 131-132.

31 Hjelholt (1959): s. 111.

32 Hjelholt, Holger (1950): »Flensborgs »anerkendelse« af den provisoriske regering«, i *Historisk Tidsskrift*, bd. 11, række 3, s. 379-396.

33 *Verhandlungen der Schleswig-Holsteinischen Landesversammlung – Erste ausserordentliche Diät vom 9. September bis 5. October 1850*, »Actenstücke der schleswig-holsteinischen Landesversammlung – I. Finanzvorlage« (uden sidetalsangivelse).

34 Schlürmann (2004): s. 329.

mentlig mod at vinde sympati i befolkningens brede lag.³⁵ Det sociale spørgsmål kom dog aldrig til at spille nogen fremtrædende rolle i den slesvig-holstenske revolution.³⁶

I slutningen af maj indkaldtes den forenede slesvig-holstenske stænderforsamling af den provisoriske regering til en samling, som kom til at vare fra 14. juni til 22. juli.³⁷ Blandt motiverne bag indkaldelsen var, at den provisoriske regering ønskede forsamlingens medvirken til at få statskassen suppleret op svarende til det finansielle merbehov, som krigssituationen havde medført. Optagelsen af et tvangslån kom i denne sammenhæng på dagsordenen som ét af flere mulige instrumenter. En række forskellige finans- og pengepolitiske virkemidler var på tale. Salg af statsdomæner, altså landejendom tilhørende staten, havde været overvejet, men den provisoriske regering fandt det generelt for usikkert at afhænde statsejendom, så længe krigen var i gang. En anden nærliggende mulighed var at gribe til seddelpressen. Her bar hertugdømmerne imidlertid rundt på dårlige erfaringer fra tiden omkring statsbankerotten i 1813; man ønskede at skåne indbyggerne for flere uindløselige papirpenge. Som et alternativ til regulære pengesedler foreslog den provisoriske regering udstedelsen af såkaldte »kassebeviser«, der skulle fungere som betalingsmiddel i transaktioner med de offentlige kasser, og som på grund af deres særstilling i pengecirkulationen og begrænsede mængde vurderedes at være uden de samme inflationsdrivende tendenser som papirpengene. Skattestigninger var en tredje mulighed. Man fandt dog det eksisterende skattesystem generelt uhensigtsmæssigt, hvorfor den provisoriske regering ikke ønskede at bruge dette som udgangspunkt for meropkrævningen. Kun en ren indkomstskat, noget man dengang kun havde yderst begrænsede erfaringer med, skønnedes at være et brugbart instrument. Da der imidlertid var usikkerhed omkring, hvor stort det samlede skatteprovenu ved en indkomstskat ville blive, foreslog den provisoriske regering i stedet et mere traditionelt skatteobjekt, nemlig beskatning af ejendom efter brandforsikringsværdien. Endelig var der den mulighed at optage et statslån. Et udenlandsk lån kunne under de gældende forhold kun stiftes til en ufordelagtig høj rente. Tilbage stod så et indenlandsk lån. Den provisoriske regering foretrak et lån optaget ad frivillighedens vej, men var realistisk nok til at erkende, at befolkningens økonomiske formåen,

35 Hjelholt (1959): s. 64-65.

36 Bjørn (1998): s. 189f. I Holsten kom det til uroligheder blandt landarbejdere på visse godser. I Slesvig var sådanne optøjer stort set fraværende.

37 Hjelholt (1959): s. 129.

al god patriotisme til trods, havde sine grænser. Et tvungent lån måtte nødvendigvis komme på tale, i det omfang frivillige lån ikke slog til. I forhold til tvangslånenes fremtrædende placering på statsbudgettets indtægtsside i de følgende år er det bemærkelsesværdigt, hvor skeptisk den provisoriske regering i sommeren 1848 var over for at gribe til netop dette skattepolitiske middel. Den opstillede således en række forbehold over for sit eget forslag om optagelse af et tvangslån. For det første imødeså man klager over tvangslånets fordeling på de enkelte distrikter, hvad der for at fremme befolkningens opslutning bag den provisoriske regeringsmagt var vigtigt at undgå. Man ville for alt i verden ikke opildne til utilfredshed. For det andet var man betænkelig ved at trække betalingsmidler ud af hertugdømmernes pengecirkulation, idet man skønnede, at en eventuel manglende overholdelse af fremtidige tilbagebetalingsforpligtelser fra statens side ville have uheldige følger for pengemængdens samlede størrelse. For det tredje erkendte man, at de løbende renteydelser på tvangslånene ville udgøre en fremtidig belastning for statskassen. For det fjerde og sidste mindedes man, sandsynligvis med sigte på tvangslån optaget i årene 1813 og 1815 af den danske stat, »den store forlegenhed hos den enkelte og den almindelige pengenød«, som tidligere tvangslån i hertugdømmerne havde bragt.³⁸

På baggrund af den provisoriske regerings anbefalede forslag til forøget statslig indkomstkabelse gav den forenede stænderforsamling samtykke til, at der d. 31. juli udstedtes tre skattelove. Med disse skattelove blev der udskrevet en grund- og hypotekskat samt en indkomstskat i hertugdømmerne. Desuden bemyndigedes den provisoriske regering til at udstede kassebeviser, der fungerede som lovligt betalingsmiddel til de offentlige kasser.³⁹ Tiden var endnu ikke inde til et tvangslån. Udskrivning af krigsskatter skete også løbende i de efterfølgende krigsår.⁴⁰

I anden halvdel af juli 1848 afholdtes i hertugdømmerne valg til en forfatningsgivende slesvig-holstensk landsforsamling, der skulle træde i stedet for den forenede stænderforsamling. Landsforsamlingen

38 *Verordnungen und Verfügungen der provisorischen Regierung der Herzogthümer Schleswig-Holstein. Erste Lieferung* (1849): s. 198; Rubin, Marcus (1895): *Frederik VI's Tid. Fra Kielerfreden til Kongens Død*, P.G. Philipsens Forlag: s. 231.

39 Hjelholt (1959): s. 134.

40 Således f.eks. ved forordninger af 29. marts 1849 og 10. april 1850, jf. »Rundschreiben, betreffend die Buch- und Rechnungsführung über die durch Verordnung vom 29. März 1849 ausgeschriebene außerordentliche Kriegssteuer«, i *Gesetzblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1849), 13. Stück: s. 54-56; »Verordnung, betreffend eine außerordentliche Kriegssteuer für die Herzogthümer Schleswig-Holstein, vom 10. April«, i *Gesetzblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1850), 9. Stück, 12. april: s. 35-36.

mødtes efter valghandlingen første gang d. 15. august. Allerede d. 9. september vedtog forsamlingen et endeligt udkast til en statsgrundlov for Slesvig-Holsten, som trådte i kraft d. 15. samme måned. Grundloven havde en række implikationer for den slesvig-holstenske krigsførelse. For det første indførtes med grundloven almindelig værnepligt for hertugdømmernes indbyggere. For det andet fastsloges i grundloven det princip, at opkrævning af nye skatter ikke kunne finde sted uden landsforsamlingens samtykke ud fra princippet »ohne Geld keine Regierung«. ⁴¹ For det tredje varslede loven oprettelsen af et ministerielt departementsstyre. Dette tiltrådte d. 17. oktober 1848. ⁴² Efter denne dato lå hovedansvaret for den økonomiske side af krigsførelsen hos Finansdepartementet. Endelig kan det i sammenhæng med tvangslånene være værd at nævne, at artikel 27 i grundloven indeholdt et forbud mod konfiskation af formue. ⁴³

Krigens videre forløb. Opsigelsen af våbenhvilen

Mens den forenede stænderforsamling – senere landsforsamlingen – holdt møder hen over sommeren 1848, var den militære front mere eller mindre fastlåst. Bortset fra enkelte danske udfald omkring Sundevad i forsommeren fandt der således ingen egentlige kamphandlinger sted. Imens gik begivenhederne videre i Tyskland. I slutningen af juni valgte nationalforsamlingen i Frankfurt ærkehertug Johan af Østrig til rigsforstander. Dermed var et tysk ministerielt centralstyre etableret, om end den politiske og militære magt i det tyske område i praksis fortsat lå hos Preussen og Østrig. D. 26. august blev der på baggrund af forhandlinger i Malmø indgået en våbenstilstandsftale mellem Preussen og Danmark. Våbenstilstanden skulle vare i syv måneder, men kom reelt til at bestå frem til 3. april 1849. ⁴⁴ Ifølge aftalen skulle der nedsættes et fælles styre for hertugdømmerne. ⁴⁵ Dette var baggrunden for, at der i oktober 1848 med dansk billigelse indsattes en såkaldt

41 Weimar, Volker (1959): *Der Malmöer Waffenstillstand von 1848*, Karl Wachholtz Verlag Neumünster: s. 152.

42 Weimar (1959): s. 114.

43 »Staatsgrundgesetz für die Herzogthümer Schleswig-Holstein vom 15. September 1848«. Lokaliseret d. 21. februar 2014 på <http://www.verfassungen.de/de/sh/verfassung1848-i.htm>.

44 Bjørn, Claus (2003): »Arvefølgeproblem og Treårskrig«, i Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk og Nikolaj Petersen (red.): *Fra Helstat til nationalstat, 1814-1914*, Danmarks Nationalleksikon: s. 119.

45 Hjelholt, Holger (1960): »Om tilblivelsen af fællesregeringen for hertugdømmerne af 22. oktober 1848«, i *Historisk Tidsskrift*, bd. 11, række 6, s. 1-80: s. 4, 9-10.

»fællesregering«. Da denne imidlertid i hovedtræk fortsatte den provisoriske regerings politiske linje, herunder fortsatte med opkrævningen af slesvig-holstenske krigsskatter, blev den i midten af december i en kongelig proklamation formelt erklæret for oprørsk.⁴⁶ Hermed ophørte officielt den danske regeringsmagts anerkendelse af fællesregeringen som forhandlingspartner. I foråret 1849 indsatte den tyske centralmagt i Frankfurt i enighed med landsforsamlingen et statholderskab bestående af de to ledende slesvig-holstenere Wilhelm H. Beseler og Fr. Reventlou-Preetz, begge tidligere medlemmer af den provisoriske regering. Fællesregeringen opløstes. Statholderskabet kom til at fungere som reel magthaver i Holsten og den sydlige del af hertugdømmet Slesvig frem til krigens afslutning i vinteren 1851. Inddrivelsen af skatter fortsatte, undertiden med militær assistance. I det overvejende dansk-sindede Nordslesvig forløb skatteudskrivningen langt fra gnidningsløst. Særlig i Sundeved samt Haderslev vester- og østeramt var skattenægtelse udbredt. I vesteramtet indkom således i november 1848 blot omkring 2000 daler i skattepenge mod 25-30.000 rigsbankdaler i samme måned før krigen.⁴⁷ I januar 1849 satte en større flok bønder ved landsbyen Brøns sig til modværge mod skatteopkræverne, hvilket resulterede i et væbnet sammenstød med tab og tilskadekomne på begge sider.⁴⁸ Efter episoden var de nordslesvigske bønders modstandskraft formindsket, og betydelige pengeforsendelser gik sydpå.⁴⁹

I slutningen af februar 1849 opsagdes den mellem Preussen og Danmark indgåede våbenstilstand fra dansk side. Nationalforsamlingen i Frankfurt traf umiddelbart efter opsigelsen beslutning om, at der skulle sendes tropper til hertugdømmerne for at støtte slesvig-holstenerne. Det tyske rigskrigsministerium udnævnte den preussiske general Pritwitz til øverstkommanderende for hæren. D. 11. marts afgik de tyske rigstropper til hertugdømmerne. D. 22. marts fulgte de preussiske.⁵⁰ Ved genoptagelsen af kamphandlingerne i begyndelsen af april stod en slesvig-holstensk hær på 20.000 mand og en rigstysk på godt 46.000 mand over for en dansk, som talte omkring 41.000 mand.⁵¹ Det begyndte dårligt for den danske hær. D. 5. april mistede man to krigs-

46 Hansen, Hans Schultz m.fl. (2009): *Sønderjyllands Historie 2. Efter 1815*, Historisk Samfund for Sønderjylland: s. 96; Hjelholt (1959): s. 166.

47 Weimar (1959), s. 223.

48 Linvald, Axel (1932): »Landstormen ved Brøns«, i *Festskrift til H.P. Hanssen*, Historisk Samfund for Sønderjylland, Sprogforeningen og Sønderjydsk Skoleforening, s. 134-163.

49 Hjelholt (1959): s. 207.

50 Weimar (1959): s. 321-326.

51 Bjørn (2003): s. 119.

skibe og et stort antal besætningsmedlemmer ved Egernførde. D. 20. april gik de tyske rigstropper og slesvig-holstenerne over grænsen til Jylland og besejrede d. 23. april den danske hær ved Kolding. Omkring d. 6. maj rykkede tyske tropper, som i forening med slesvig-holstenerne udgjorde godt 36.000 mand, frem i Jylland med det erklærede mål at udskrive skatter og rekvisitioner som kompensation for de økonomiske tab, der fulgte af den danske blokade af tyske havne.⁵² Af de danske tropper, som ikke lå på Als, forskansede en del sig bag Fredericias fæstningsvolde, mens en anden del overførtes til Fyn.

Forplejningen af rigstropperne var en bekostelig affære for det slesvig-holstenske styre og en hovedårsag til, at statholderskabet langt overskred krigsbudgettet for finansåret 1849.⁵³ For at skaffe pengemidler til veje besluttede man sig for at gribe til et andet af de finansinstrumenter, som havde været på tale tilbage i 1848: Optagelsen af et indenlandsk tvangslån. Tidspunktet var ganske gunstigt set i lyset af sejrene ved Egernførde og Kolding.

Det første tvangslån

Torsdag d. 26. april og lørdag d. 28. april 1849 behandlede den slesvig-holstenske landforsamling et forslag fremsat af statholderskabet om optagelse af et indenlandsk tvangslån til forplejning af de tyske rigstropper i hertugdømmerne. Forslaget blev ved behandlingens afslutning vedtaget med 72 stemmer mod 1.⁵⁴ Der var altså nærmest enstemmig tilslutning til optagelsen af tvangslånet i landsforsamlingen.

D. 2. maj udstedtes selve forordningen om opkrævning af et tvangslån.⁵⁵ Den samlede lånesum, der skulle udredes i hertugdømmerne, var 4½ mio. mark. Pengene skulle som nævnt anvendes til at dække omkostningerne til forplejning af de tyske rigstropper. Lånet betragtedes som et forskud eller udlæg. Det var dermed hensigten, at de lånefinansierede udgifter til forplejningsmidler efter en fredsslutning skulle refunderes fra tysk eller rigstysk side.⁵⁶

52 Neergaard, Niels (1973) [1892]: *Under Junigrundloven I*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie: s. 349.

53 Krigsdepartementet, som bl.a. afholdt løn- samt beklædnings- og udrustningsomkostninger, havde for finansåret 1849 et faktisk forbrug, som var knap 5.550.000 mark større end det budgetterede beløb. *Die Statthalterschaft der Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1849): s. XXIV-XXV.

54 *Verhandlungen der schleswig-holsteinischen Landesversammlung 1848-1849*: sp. 933.

55 Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCS), D 8000, »Verordnung, betreffend die Aufbringung einer Anleihe zum Zwecke der Abhaltung der vorschußweise zur leistenden Verpflegung der Reichstruppen für die Herzogthümer Schleswig-Holstein«.

56 *Verhandlungen der Schleswig-holsteinischen Landesversammlung 1848-1849*: sp. 847-848.

Som finansielt mellemed mellem regeringen og borgerne i forbindelse med udredningen af tvangslånet sattes *kommunerne*. Kommunerne var i denne sammenhæng til lejligheden skabte distriktsområder, der i hovedtræk byggede på de eksisterende administrative enheder.⁵⁷ For hertugdømmet Slesvig var der imidlertid givet flere undtagelser fra denne regel. De folkerige Haderslev Amt og Tønder Amt var begge blevet delt i to, således at Haderslev vester- og østeramt udgjorde hver sin kommune,⁵⁸ ligesom de tønderske geestherreder og marskherreder var ordnet hver for sig. Endelig var Munkbrarup herred i Flensborg Amt slået sammen med flækken Glücksborg. Samtlige klostre og adelige godser i hertugdømmerne gjaldt som én fælleskommune. Tvangslånets fordeling på de enkelte kommuner blev ansat efter områdets landskattetakstation og brandforsikringsværdien af bygningsmassen og ikke efter indbyggertal.⁵⁹ Ifølge forordningen skulle de enkelte kommuner som udgangspunkt udrede deres pålagte andel af tvangslånet ved selv at stifte nye lån i kommunens navn. Hertil blev kommunerne givet fuld bemyndigelse fra det slesvig-holstenske styre under forudsætning af, at der altid henvistes til forordningen i de lånebeviser, som udstedtes til kreditorerne.

Det var den stedlige repræsentations opgave og ansvar – i bykommunerne bystyret, i landkommunerne typisk amtsforstanderskabet – at organisere indkrævningen af tvangslånet. I de kommuner, hvor der ikke umiddelbart fandtes en egnet repræsentation, skulle en sådan vælges ved mundtligt afgjorte valg under den øverste lokalmyndigheds ledelse. Lånene skulle indbetales af kommunerne til den slesvig-holstenske stat i fire månedlige rater d. 1. juni, d. 1. juli, d. 1. august og d. 1. september 1849. Til mindre overskridelser af tidsfristerne kunne der opnås dispensation hos Finansdepartementet. Terminernes indbe-

57 En kommune kan ifølge Ordbog over det Danske Sprog defineres som et »by- eller landområde, der udgør en enhed og har en relativt selvstændig styrelse i forhold til staten«. Et ensartet kommuneregulativ eksisterede på dette tidspunkt ikke i hertugdømmet Slesvig, skønt der var blevet stillet forslag om indførelse af et sådant i årene umiddelbart før Treårskrigen. Om den administrative inddeling af hertugdømmet generelt, se Schlaber, Gerret Liebing (2007): *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåen ca. 1460-1864*, Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

58 Haderslev Amt havde gennem det meste af anden halvdel af 1700-tallet formelt været delt i en østlig og en vestlig del, jf. Furdal, Kim (2011): »Haderslev Amt«, i *Sønderjylland A-Å*, Historisk Samfund for Sønderjylland: s. 152.

59 Købstaden Burg på Femern, der administrativt og statsretligt hørte til Slesvig, skulle eksempelvis udrede nogenlunde det samme beløb som Husum i Vestslesvig trods det forhold, at byens indbyggertal udgjorde mindre end halvdelen af Husums. Befolkningstal fra 1845 i *Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins* (1967), Statistisches Landesamt Schleswig-Holstein: s. 13-15.

taling skulle som udgangspunkt ske til den kasse, hos hvilken kommunen almindeligvis lagde sine skatter og afgifter. Ved indbetaling af de enkelte lånerater og efter registrering af disse hos Finansdepartementet udstedtes statsgaranterede obligationer lydende på fire procent årlig rente til kommunerne. I praksis var renten på de lånebeviser, kommunerne udstedte til *deres* långivere, ofte lavere end fire procent, typisk tre eller $3\frac{1}{2}$ procent. På den måde regnede kommunerne med at sikre sig en økonomisk gevinst. Endelig nævnte forordningen udtrykkeligt, at statens tilbagebetaling af lånene fandt sted under forbehold af det tyske riges eller de enkelte tyske regeringers løbende refundering af lånesummerne.

Forordningens bestemmelser omkring kommuneinddelingen gav hos flere af hertugdømmets lokaløvrigheder anledning til tvivlsspørgsmål. I Aabenraa købstad rettede borgmester Schouw, der i øvrigt hævdede kun at have læst om forordningen i aviserne, i begyndelsen af maj henvendelse til Finansdepartementet for at få afgjort en række uklarheder ved tvangslånsforordningens bestemmelser i forhold til byens specifikke jurisdiktioner.⁶⁰ I flækken Kappel på den slesvigske østkyst følte den stedlige opkrævningsmyndighed sig d. 8. juni foranlediget til at spørge Finansdepartementet om, til hvilken kommune Kappel var at regne. Den første rate havde byen indbetalt som selvstændig kommune. Ifølge forordningens ordlyd måtte Kappel ikke desto mindre tilhøre det omkringliggende amt, nemlig Gottorp Amt, mens byen omvendt i den gældende verdslige jurisdiktion henhørte under 1. Angler godsdistrikt.⁶¹ Forståelsen af forordningens kommuneinddeling var altså ikke uden problemer.

Under behandlingen af lovforslaget om udredelsen af tvangslånet i landsforsamlingen havde den deputerede Reiche henledt opmærksomheden på en anden potentiel vanskelighed ved kommuneinddelingen. Han pegede på, at lånet for kommunerne i forhold til staten ville være tvungent, mens det for de private borgere, der valgte at låne penge til kommunerne, var et frivilligt foretagende. Dermed stilledes kommunerne med de mest kapitalstærke borgere bedst, mens navnlig geestkommunerne og kommunerne i Nordslesvig ville få sværere ved at rejse de udkrævede pengesummer. For at forbedre disse mindre velstillede kommuners muligheder for at optage lån hos private borgere til dækning af deres respektive andele af tvangslånet foreslog Reiche, at også kommunerne skulle gives bemyndigelse til at udstede

60 Landesarchiv Schleswig-Holstein (LASH) Abt. 51 nr. 656.

61 LASH Abt. 51. nr. 656.

statsgaranterede obligationer.⁶² Denne tanke vandt dog ikke tilslutning hos statholderskabet. I store dele af landkommunerne i Nordslesvig blev det under alle omstændigheder også i højere grad militære tvangsmidler end økonomiske tilskyndelser, der blev bestemmende for omfanget af indkommende tvangslånsbetalinger. Heraf fremgår – som berørt tidligere – at graden af frivillighed ved indbetalinger af tvangslån kunne variere stærkt.

Opkrævningen af tvangslånet

Rudolph Schleiden, en fremtrædende udenrigspolitisk aktør på slesvig-holstensk side under Treårskrigen, giver i sine erindringer følgende indtryk af tvangslånets inddrivelse i hertugdømmet Slesvig: »Det er bestemt ikke almindeligt, at skattepligtige rejser milevidt for at betale afgifter til en øvrighed, som ikke ville evne at inddrive midlerne med tvang, og endda udsætter sig selv for risiko i den forbindelse ... Men de tilfælde var ikke sjældne, hvor de skattepligtige mødte frem i Kiel; efter at have afleveret pengene fik de en kvittering og afhentede deres obligationer, for så vidt det handlede om tvangslånene«. ⁶³ Schleidens skildring er uden tvivl for unuanceret. Han fremhæver således eksplicit Haderslev øster- og vesteramt samt Aabenraa og Flensborg Amt og by som nogle af de områder, hvorfra tvangslånsmidlerne indkom i større summer. Dette harmonerer mildest talt dårligt med det billede, kilderne i øvrigt tegner.

Begejstringen for at skulle bidrage til det tvungne krigslån var ikke udelt i hertugdømmets kommuner. I Flensborg kom de to organer i bystyret i konflikt med hinanden over indbetalingen af lånet.⁶⁴ Byens andel af tvangslånet udgjorde godt 80.000 mark, som magistraten og deputeretkollegiet i fællesskab besluttede at tilvejebringe gennem lånoptagelse. Juni indbetaltes således 24.000 mark og juli 12.000 mark til den slesvig-holstenske hovedkasse i Rendsborg. Omkring indbetalingen af tredje termin d. 1. august var de politiske forhold imidlertid forandret afgørende. Den danske hær havde d. 6. juli brudt den tyske belejring af Fredericia. Hertugdømmet var nu, jf. nedenfor, formelt overgivet en mellemstatslig bestyrelseskommissions styre og Flensborg besat af svenske soldater. Under indtryk af disse omstændigheder

⁶² *Verhandlungen der Schleswig-Holsteinischen Landesversammlung 1848-1849*. sp. 846-847.

⁶³ Schleiden, Rudolph (1894): *Schleswig-Holstein im zweiten Kriegsjahre 1849-1850*, Verlag von J.F. Bergmann: s. 212-213. Frit oversat af denne artikels forfatter.

⁶⁴ Hjelholt (1955): s. 186-187.

protesterede majoriteten af deputeretkollegiets medlemmer imod afsendelsen af tredje terminsydelse. Af denne årsag blev pengene ikke indbetalt rettidigt. Allerede d. 4. august rettede Finansdepartementet i Kiel henvendelse til magistraten i Flensborg og udbad sig, at augustterminen betaltes inden tre dage.⁶⁵ Skete det ikke, ville det komme til militær eksekution, dvs. inddrivelse ved direkte tvang.⁶⁶ Magistraten valgte da at handle egenhændigt og udbetalte 16.000 mark til hovedkassen.⁶⁷ I Haderslev besluttede de to bykollegier i et fælles møde d. 11. maj at tilvejebringe kommunens andel af tvangslånet ved at låne pengene »til højst 4 procent rente«. ⁶⁸ I Sydslesvig så man gennemgående mere velvilligt på forsørgelsen af de tyske tropper.⁶⁹ Alt i alt blev størstedelen af de budgetterede tvangslånsmidler inddrevet inden udgangen af regnskabsåret 1849: For amterne og landskaberne godt 70 procent og for byerne over 85 procent.⁷⁰ De områder, hvor det kneb mest med at få tvangslånene i hus, var Aabenraa Amt, hvor kun 50 procent af lånebidragene nåede hovedkassen inden årsskiftet, mens andelen i Haderslev vester- og østeramt var endnu lavere med knap 30 procent. Blandt byerne betalte de fleste, hvad de skulle. Dog var Flensborg, Haderslev, Tønder og Garding ved udgangen af 1849 i restance på indbetalingen af lånet med hver omkring 25 procent. Tendensen til at overskride ikke alene de månedlige betalings terminer, men også den fastlagte indbetalingsperiode fra juni til september, bekræftes af obligationernes udstedelsesdato. Således blev der fortsat udstedt en mængde af statholderskabets obligationer i løbet af efteråret og vinteren. Endnu i forårs- og sommermånederne 1850 udfærdigedes obligationer til kommunerne til gengæld for indkomne tvangslånsmidler efter 1849-forordningen.⁷¹ For at effektivisere inddrivelsen af krigsskatter og tvangslån supplerede statholderskabet i sommeren 1849 et i forvejen eksisterende gendarmerikorps med en bereden afdeling.⁷² Denne enhed var aktiv i

65 LASH Abt. 51 nr. 656. Finansdep. til magistraten i Flensborg.

66 Fuglsang, Fritz m.fl. (red.) (1966): *Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt*, Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte: s. 313.

67 *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig* (1854): s. 38.

68 LASH Abt. 51 nr. 656. Extract aus dem Verhandlungsprotocoll beiden Stadtcollegien der Stadt Hadersleben.

69 Således i Husum, jf. Schmeitzer, Felix (1914): *Eine westschleswigsche Stadt in den Jahren 1848-1851*, Husum, C.F. Delff: s. 57.

70 *Staats-Rechnung für das Jahr 1849 über die Staats-Einnahmen und Ausgaben der Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1850): s. 27-29.

71 Obligationerne findes i Abt. 51 nr. 623 I + II i LASH.

72 Hjelholt, Holger (1961): *Sønderjylland under Treårskrigen. Et bidrag til dets politiske historie*, 2. del, G.E.C. Gads Forlag: s. 37-38.

opkrævningen af tvangslånet i Nordslesvig.⁷³ Korpset fik en kort levetid og forsvandt fra området i løbet af september efter ankomsten af de neutrale svensk-norske tropper.⁷⁴ Forinden nåede det dog at komme til konflikt mellem besættelsestropperne og gendarmerne. I Øsby øst for Haderslev indfandt sig i slutningen af august måned en flok gendarmere for at opkræve tvangslånet. Samme dag var imidlertid fra Fyn blevet landsat svenske husarer i nærheden. Disse undsatte byen og tog de slesvig-holstenske gendarmere til fange.⁷⁵

D. 10. juli 1849 kom det til en ny våbenstilstandsftale mellem Danmark og Preussen. En demarkationslinje skilte herefter et Sydslesvig besat af preussiske fra et Nordslesvig besat af svenske-norske soldater. De tyske forbundstropper blev demobiliseret.⁷⁶ En tremands bestyrelseskommission, bestående af et dansk, et preussisk og et engelsk medlem, fik i august overdraget regeringsmagten over hele hertugdømmet Slesvig. Bestyrelseskommissionen, som fik sæde i Flensborg, formåede dog aldrig at udstrække sin indflydelse til Sydslesvig, som, understøttet af de preussiske troppers iøjnefaldende, men passive tilstedeværelse, var helt i statholderskabets hænder.

Ved bestyrelseskommissionens tiltrædelse i august 1849 oprettede den som en af sine første handlinger en centralkasse i Flensborg. Formelt erstattede denne den slesvig-holstenske centralkasse i Rendsborg, men reelt kom der nu til at bestå to hovedkasser ved siden af hinanden. Et afgørende spørgsmål for bestyrelsen af den nye kasse var, hvordan den skulle forholde sig til den provisoriske regerings kassebeviser, som nu havde cirkuleret i hertugdømmerne i godt et år.⁷⁷ Disse »provisoriske pengesedler« havde vundet betydelig udbredelse og anvendtes også som betalingsmiddel mand og mand imellem.⁷⁸ Fra dansk side frygtede man, at centralkassen i Flensborg ville blive opsamlingssted for de, set med danske øjne, værdiløse kassebeviser, mens sølvpengene ville strømme den anden vej til statholderskabet i Holsten. D. 9. september ophævede bestyrelseskommissionen kassebevisernes gyldighed

⁷³ Lauridsen, P. (1900): *Mellem Slagene 1849-50*, Gyldendalske Boghandel (F. Hegel): s. 18f.

⁷⁴ Om gendarmkorpset, se Hjelholt (1961): s. 61-68.

⁷⁵ Knudsen, J.F.C. (1852): *Danmarks Kamp for Slesvig i Aarene 1848, 49 og 50*, tredje Del: s. 18.

⁷⁶ Schiers, Ulrich (2012): »Trommelschlag und Donnerknall: Die Schlachten und Gefechte der Erhebung«, i Jens Ahlers (red.): *Aufbruch & Bürgerkrieg. Schleswig-Holstein 1848-1851*, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek Kiel, s. 349-374: s. 367.

⁷⁷ Hjelholt (1961): s. 82f.

⁷⁸ Hjelholt (1961): s. 200; Davidsen, Liss (1962): *Krigerliv og bondesind*, Institut for Kirkehistorie: s. 155-156.

for Slesvig. Dagen forinden havde kommissionen udsendt en bekendtgørelse, hvorved statsholderskabets forordning af 2. maj 1849 om udredelse af tvangslånet blev sat ud af kraft.⁷⁹

Det andet tvangslån og krigens afslutning

Mod slutningen af året 1849 fremlagde den slesvig-holstenske finansminister Francke i landsforsamlingen en oversigt over statsbudgettet for 1850.⁸⁰ Hovedindtrykket af budgettet var positivt, og finansministeren forventede faktisk et betydeligt overskud. Størstedelen af dette overskud, tvangslånsrefusioner fra de tyske stater, var imidlertid i vid udstrækning fantasimillioner, som statholderskabet aldrig modtog. Finansiell nød var årsag til, at man nogle måneder efter valgte at udskrive et nyt tvangslån.⁸¹

D. 9. april 1850 vedtog den slesvig-holstenske landsforsamling et fra statholderskabet udgået lovforslag herom. Formålet var denne gang, nu hvor der ikke var flere rigstroppe at forsørge, at »fremskaffe pengemidlerne til krigsvæsenet«.⁸² Lånet skulle tilvejebringe ca. fire mio. mark. Desuden blev der udskrevet en krigsskat på halvdelen af dette beløb.⁸³ Bestemmelserne i forordningen om tvangslånet afveg kun i enkelte detaljer fra indholdet af 1849-forordningen. Antagelig på grund af den akutte finansielle situation var afdragsraternes antal skåret ned fra fire til to: Lånene skulle således indbetales d. 15. maj og d. 15. juni. Første renteudbetaling til kommunerne skulle ske i januar 1851, tilbagebetalingen af lånene efter en fredsslutning med Danmark.

Den helstatsorienterede avis *Flensburger Correspondent* udsendte sidst i april i anledning af tvangslånets udskrivelse nogle advarende ord henvendt til »kapitalisterne og kommunerepræsentanterne«⁸⁴: Kun den retmæssige regeringsmyndighed i landet, nemlig bestyrelseskommissionen, kunne optage sådanne pengelån. Når ordenen blev genoprettet, kunne det ikke forventes, at det legitime styre ville anerkende lånene. Om avisens manende ord havde nogen betydning for

79 ADCS, D8000: »Bekjendtgørelse, angaaende Ophævelsen af Forordningen af 2den Mai 1849 om Udredelsen af et tvunget Laan til Bestridelse af den forskudsvisse Forplejning af Rigstroppeerne«.

80 Schleiden (1894): s. 229.

81 Schleiden (1894): s. 359.

82 »Verordnung, betreffend die Aufbringung einer Anleihe zum Zwecke der Herbeischaffung der Geldmittel für das Kriegswesen«, i *Gesetzblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1850), 9. Stück, 12. April, s. 36-38.

83 Hjelholt (1961): s. 218.

84 *Flensburger Correspondent*, 29. april 1850.

indbyggernes manglende vilje til at betale, er tvivlsomt, men en kendsgerning er det, at inddrivelsen af det andet tvangslån kun lykkedes i et ganske utilstrækkeligt omfang. Skal man tro statholderskabets egen finansoversigt, var der i oktober 1850 – et halvt år efter tvangslånets udskrivelse – fra Sydslesvig kun indkommet knap 300.000 mark courant ud af ca. 1,9 mio., som området skulle bidrage med. Om situationen i Nordslesvig, hvor bestyrelseskommissionen både formelt og reelt havde magten, kunne man på grund af »manglende officielle efterretninger« ikke udtale sig.⁸⁵

Hvordan modtoges nu meddelelsen om dette andet tvangslån rundt omkring i hertugdømmet? I Slesvig kommune drøftede magistraten tvangslånet og besluttede sig for at gå i dialog med statholderskabet om betalingsterminerne. Til opkrævning af krigsskatten iværksatte man straks de nødvendige foranstaltninger.⁸⁶ I Kiel trådte i midten af maj repræsentanter for prælater og ridderskab sammen for at drøfte udredelsen af tvangslånet for deres fælleskommune. Bestyrelseskommissionen benyttede denne lejlighed til at gentage budskabet om tvangslånenes ulovlighed.⁸⁷ I Flensborg Amt mødtes, under forsæde af den fungerende amtmand, en repræsentativ forsamling for de fire herreder i amtet for at træffe beslutning om måden for tvangslånets udredelse. En kommission på tre mand blev valgt til at forestå det praktiske omkring opkrævningen af tvangslånet. Amtshusets indberetning om sagen d. 28. maj til Finansdepartementet var præget af afdæmpet optimisme med hensyn til inddrivelsen af de udkrævede lånesummer. »Kommissionens bestræbelser på at stifte lån har ganske vist indtil nu ikke haft nogen særlig succes, idet de, der har penge, for øjeblikket holder sig tilbage på grund af de svingende forhold og amtets ejendommelige stilling«, skrev amtshuset. Alligevel følte amtsmyndigheden sig overbevist om, »at ved en blot nogenlunde gunstig situation med hensyn til de politiske tilstande ville de pågældende summer uden betydelige vanskeligheder, om end ikke præcis til den lovbestemte betalingsfrist, blive tilvejebragt«. ⁸⁸ Anderledes pessimistisk så de ansvarlige for tvangslånets inddrivelse i sognene Bargum, Hjoldelund og Fjorde i Bredsted

⁸⁵ *Verhandlungen der Schleswig-Holsteinischen Landesversammlung – Erste außerordentliche Diät vom 9. September bis 5. October 1850*, »Actenstücke der schleswig-holsteinischen Landesversammlung – I. Finanzvorlage« (uden sidetalsangivelse). Flere nordslesvigske kommuner, heriblandt købstæderne Flensborg og Haderslev, udbetalte aldrig penge efter forordningen om tvangslånet af april 1850.

⁸⁶ *Flensburger Correspondent*, 7. maj 1850.

⁸⁷ ADCS, D 8000, »Bekjendtgørelse i Anledning af et i Kiel vedtaget Statut med Tillæg ...«.

⁸⁸ LASH Abt. 51 nr. 627.

Amt på sagen. Der var i dette område store vanskeligheder med at få lånene inddraget, og d. 6. juni gav Finansdepartementet amtshuset bemyndigelse til at tage tvangsmidler i brug.⁸⁹ Dette skete dog aldrig. D. 13. juni afholdtes en forsamling af potentielle långivere i de tre sogne, men som en af de befuldmægtigede for opkrævningen af tvangslånet efterfølgende skrev i en indberetning til amtshuset i Bredsted, »nægtede interessenterne vedvarende at beslutte sig«. Han og hans kollega var »overbevist om, at tvangsmidler her ville være til hjælp, og desuden, at når sådanne toges i anvendelse, ville betalingerne falde øjeblikkeligt«.⁹⁰ Man anmodede på den baggrund amtshuset om, at der nu blev truffet bestemmelse om iværksættelsen af tvangsmidler mod sognenes beboere. Dette afslog man fra amtshusets side med den begrundelse, at man nok kunne tage anvendelse af tvangsmidler i brug mod en majoritet af kommuneinteressenter, men når det drejede sig om næsten alle indbyggere i kommunen, ville de midler, man havde til rådighed, ikke slå til.⁹¹ Da der fortsat ikke var indkommet betalinger fra de tre sogne i begyndelsen af juli, skrev Finansdepartementet d. 5. til amtshuset i Husum, at der nu skulle anvendes egnede midler for så hurtigt som muligt at få pengene indbetalt i statskassen. Dette var så meget mere nødvendigt, fordi der, som Finansdepartementet skrev, »tilsyneladende vil indtræde en vigtig forandring i landsforholdene inden for kort tid«.⁹²

Forandringen, der sigtedes til i skrivelsen fra Finansdepartementet, var den fredstraktat, som blev indgået mellem Danmark og Preussen d. 2. juli 1850. Først d. 7. juli fik statholderskabet officiel meddelelse om fredsslutningen.⁹³ Kort efter rømmede de svensk-norske tropper Nordslesvig.⁹⁴ Slesvig-holstenerne stod nu alene over for Danmark. Det slesvig-holstenske styre, som gennem forsommeren via tillidsmænd havde ligget i resultatløse forhandlinger med den danske regering om et grundlag for en afslutning på konflikten, var forbitrede over fredsaftalen. Under den i Preussen afskedigede general Willisen besluttede man at fortsætte krigen uden direkte tysk støtte. At generalen for sit førerskab bl.a. betingede sig pengemidler til et halvt års krigsførelse, var en finansiell udfordring for statholderskabet.⁹⁵

89 LASH Abt. 51 nr. 627.

90 LASH Abt. 51 nr. 627.

91 LASH Abt. 51, nr. 627.

92 LASH Abt. 51 nr. 1 627.

93 Jensen (1898): s. 478.

94 Becker-Christensen, Henrik (1981): *Skandinaviske drømme og politiske realiteter. Den politiske skandinavisme i Danmark 1830-1850*, Arusia – Historiske Skrifter: s. 262.

95 Nielsen, Johs. (1993): *Treårskrigen 1848-1851*, Tøjhusmuseet: s. 49-50.

En anden økonomisk vanskelighed var refusionen af tvangslånsmidlerne fra forordningen af maj 1849. Som nævnt havde de enkelte tyske staters regeringer, i hvert fald så længe der ikke eksisterede en stabil tysk centralmyndighed, forpligtet sig til at godtgøre hver deres andel af lånet. Fra sommeren 1849 var nationalforsamlingens virksomhed ophørt, mens rigsforstanderskabet gik ind et halvt år senere.⁹⁶ Da samtidig Preussen vægrede sig ved at overtage lederskabet med henblik på at gennemføre en tysk samling, var alle realistiske udsigter til etableringen af en centralmagt forsvundet. Endnu i oktober 1850 havde kun fem tyske stater bidraget med, hvad der samlet svarede til godt 200.000 mark courant ud af i alt 2,4 millioner. To måneder senere var tallet trods flere rykkerskrivelser og henstillinger om betaling rettet fra Finansdepartementet til de tyske stater blot steget til ca. 330.000 mark courant. Kort før jul 1850 besluttede statsholderskabet, at denne sum skulle udbetales forholdsmæssigt til de holstenske kommuner, som havde bidraget til tvangslånet.⁹⁷ De slesvigske kommuner fik intet.

Med den dansk-preussiske fredsslutning var scenen sat til det endelige militære opgør mellem den danske hær og slesvig-holstenerne. D. 17. juli besattes Femern af danske tropper. D. 7. august holdt de deres indtog i Frederiksstad. D. 25. juli stod slaget ved Isted, hvor den danske hær vandt en dyrekøbt sejr og trængte Willisens tropper tilbage. Det slesvig-holstenske militærs forsøg på at vende udviklingen i slaget ved Mysunde d. 12. september og belejringen af Frederiksstad fra d. 29. september til d. 4. oktober vendte ikke krigslykken. I oktober 1850 udstedte statholderskabet på ny, altså for tredje gang, en lov om optagelse af et tvangslån. Lånebeløbets størrelse var i dette tilfælde gjort afhængig af indtægts- og formueforhold, således at de mest velhavende indbyggere også skulle bidrage med de største beløb.⁹⁸ Få måneder efter var krigen imidlertid endegyldigt forbi. Efter at have oprustet til en hærstyrke på over 43.000 mand under våben i midten af januar 1851, måtte det slesvig-holstenske styre få uger efter opgive ævred.⁹⁹ D. 1.

96 Thorsøe, Alexander (1898): *Vort Aarhundredes Historie 1815-1890*, Gyldendal: s. 328 og 346.

97 *Verhandlungen der Schleswig-Holsteinischen Landesversammlung – Erste außerordentliche Diät vom 25. November bis 17. Januar 1851*, »Actenstücke der schleswig-holsteinischen Landesversammlung – XL. 1. + XL. 2.« (uden sidetalsangivelse).

98 »Gesetz vom 4. October 1850, betreffend eine nach Maaßgabe des Einkommens aufzubringende Anleihe«, i *Gesetzblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1850), 60. Stück, 8. Oktober, s. 477-479/»Gesetz vom 4. October 1850, betreffend eine nach Maaßgabe des Vermögens aufzubringende Anleihe«, i *Gesetzblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein* (1850), 60. Stück, 8. Oktober, s. 481-486.

99 Schlürmann (2004): s. 195.

februar nedlagde statholderskabet officielt sit mandat. Efter en overgangsperiode administreredes Sønderjylland fra foråret 1851 hovedsagelig gennem det nyoprettede Ministerium for Hertugdømmet Slesvig. Med Januarkundgørelsen af 28. januar 1852 fastlagdes principperne for den fremtidige ordning af helstatsmonarkiets forfatningsforhold.

Tvangslånene efter Treårskrigen

Krigens afslutning bragte de militære spændinger til ophør. I stedet trådte en række politiske og økonomiske problemstillinger i forgrunden. Tvangslånene var én af disse. I et møde i statsrådet i slutningen af september 1851 fremlagde indenrigsminister Bardenfleth spørgsmålet om tvangslånene for de øvrige ministre og kongen.¹⁰⁰ Indenrigsministeren understregede sagens finansielle betydning og fremhævede nødvendigheden af, at regeringen snarest muligt vedtog bestemmelser, der sikrede, at lånene blev kendt ugyldige. Han bemærkede samtidig, at der ville være politiske ulemper forbundet med en hvilken som helst beslutning, regeringen traf i spørgsmålet om tvangslånene. Frem for alt ønskede Bardenfleth, at valget måtte foretages, inden der faldt dom i en verserende retssag om tvangslånene fra Flensborg. D. 7. juni 1852 udsendte Finansministeriet en bekendtgørelse, ifølge hvilken tvangslånene i forhold til den danske statskasse skulle være »døde og magtesløse«.¹⁰¹ Forholdsvis hurtigt udviklede denne bestemmelse sig til, at heller ikke kommunerne var forpligtede til at tilbagebetale lånene og de påløbne renter. Som det vil fremgå af det følgende, var regeringens beslutning om ikke at anerkende tvangslånene som kommunegæld i første omgang politisk og juridisk begrundet. Et underordnet, men ikke uvæsentligt motiv for beslutningen var desuden hensynet til kommunernes dårlige økonomi efter krigen.

Det var i første omgang de långivende borgere i hertugdømmet, der rantes af tvangslånenes ugyldighed. Det gav anledning til frustration hos de indbyggere, som havde lånt penge til kommunerne under krigen. Med det danske styres genkomst skete der en omfattende udrensning af slesvig-holstensk sindede embedsmænd i hertugdømmet.¹⁰² Dermed forsvandt i store træk repræsentanterne for den myndighed – statholderskabet – som i sin tid havde havde været hovedsansvarlig for

100 Jørgensen, Harald (red.) (1958): *Statsrådets forhandlinger 1848-1863*, bd. 3, Munksgaard: s. 466-467.

101 *Chronologisk Samling af de i Aaret 1852 udkomne Love og Bekendtgørelser for Hertugdømmet Slesvig*: s. 48.

102 Hansen m.fl. (2009): s. 111.

lånenes stiftelse. Kreditorerne – de långivende borgere – henholdt sig på deres side til, at de havde lånt penge til kommunale myndigheder, og at tilbagebetalingen af lånene i sidste ende var blevet garanteret af staten. Om denne kaldte sig slesvig-holstensk eller dansk måtte i deres optik være af underordnet betydning.

Eftersom regeringen ikke anerkendte lånene som offentlig gæld, gik borgernes gensidige fordringer over til at blive et rent privatretligt forhold. I retssystemet var der imidlertid ikke meget hjælp at hente for kreditorerne. Appellationsretten i Flensborg, principielt set en uafhængig del af statsmaskineriet, anerkendte heller ikke tvangslånenes gyldighed, men så grundlæggende optagelsen af dem som en retsstridig handling og endog som regulær pengeafpresning.¹⁰³ Der dannedes inden længe retlig præcedens for, at enhver, der på lånetidspunktet havde været bevidst om, at en udgivet lånesum skulle anvendes til indbetaling til ét af tvangslånene, på forhånd havde mistet sin ret til at få klagen afprøvet ved domstolen.¹⁰⁴ Såvel statsmagt som retssystem stillede sig altså afvisende over for en anerkendelse af lånene. En tredje kanal stod imidlertid fortsat åben for befolkningen: Den slesvigske stænderforsamling. Det følgende afsnit omhandler behandlingen af tvangslånene i de slesvigske stænderforsamlinger mellem 1853 og 1863.

Behandlingen i den slesvigske stænderforsamling

Regeringens beslutning om at erklære de af statholderskabet gennem kommunerne stiftede tvangslån ugyldige blev et tilbagevendende tema i den slesvigske stænderforsamling efter Treårskrigen. Endda i en sådan grad, at historikeren Lorenz Rerup har placeret spørgsmålet om tvangslånenes anerkendelse i stænderforsamlingen i fornemt selskab med sprogsagen og debatten om fordelingen af helstatsmonarkiets fællesudgifter.¹⁰⁵ Stænderforsamlingerne i hertugdømmerne skulle ifølge kundgørelsen af 28. januar 1852 om ordningen af det danske monarki genoprettes på grundlag af de bestemmelser fra 1831 og 1834, hvorpå de først byggede.¹⁰⁶ Forsamlingerne skulle mødes hvert tredje år. I alt afholdtes der fem samlinger i perioden mellem de to slesvigske krige i hertugdømmet Slesvig: Ordinære samlinger i 1853-54, 1856-57 og 1860,

103 *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig* (1856): s. 354.

104 *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig* (1858): s. 291.

105 Rerup, Lorenz (1982): *Slesvig og Holsten efter 1830*, Politikens Forlag: s. 168.

106 Engberg, Jens (1968): *Det slesvigske spørgsmål 1850-1853*, Historisk Samfund for Sønderjylland: s. 277.

en ekstraordinær samling i 1855 og endelig en kort samling i 1863, som blev afbrudt, da majoriteten af stænderdeputerede valgte at nedlægge deres mandater. Befolkningen havde – med visse indskrænkninger – ret til at indsende petitioner til stænderforsamlingen. Der indkom i alt til samlingen i 1853-54 17 petitioner, i 1856-57 15 petitioner og til samlingen i 1860 21 petitioner omhandlende tvangslånene.¹⁰⁷ Med enkelte undtagelser plæderede de alle for anerkendelse af lånene som kommunegæld. Antallet af underskrivere på petitionerne varierede fra en enkelt person til større grupper af långivere. Mængden af petitioner omhandlende tvangslånene lå nogenlunde på niveau med antallet af petitioner vedrørende andre mellemstore sagsområder som f.eks. vejsager og spørgsmål om krigsskadeerstatning.¹⁰⁸ Den sociale spredning blandt underskriverne af petitionerne var betydelig. Således indkom der bønsskrifter fra såvel bønder som borgere og laverestående embedsmænd. Dette billede understøttes af en artikel i *Flensburger Zeitung* i sommeren 1852. Ifølge avisen var der blandt kreditorerne mange tilhængere af opstanden og den passive modstand, som ganske vel havde været bekendt med risikoen ved at anbringe deres penge i slesvig-holstenske statsobligationer under Treårskrigen. Men samtidig havde også mange småkårsfolk, herunder enker og umyndige, bidraget til tvangslånene. De havde handlet »dels under terrorismens tvang, dels i god tro til de lærde magistratpersoners forestillinger«. ¹⁰⁹ Også geografisk var petitionerne fra hertugdømmet nogenlunde jævnt fordelt. Dog stammede op imod halvdelen af petitionerne om tvangslånene til stænderforsamlingen i 1853-54 fra det efter nordslesvigske forhold særlig tyskorienterede Tønder Amt.

Petitionernes indhold belyser flere interessante forhold. For det første yder de som beretninger et indblik i omstændigheder ved Treårskrigen, som ikke fremgår af mere officielle kilder. Her tænkes navnlig på den af statholderskabet førte militær- og skattepolitikks virkemåde i praksis samt befolkningens sikkerhedsmæssige situation under krigen.

107 Forfatterens sammentælling på grundlag af oversigterne over indkomne petitioner til stænderforsamlingerne i *Anhang til Tidenden for Forhandlingerne ved den syvende Provindsialstænderforsamling for Hertugdømmet Slesvig 1853 og 1854 – Første Afdeling*: s. 415; *Tillæg til Tidenden for Forhandlingerne ved den ottende Provindsialstænderforsamling for Hertugdømmet Slesvig 1856 og 1857 – Første Afdeling*: s. 358-359; *Tillæg til Tidenden for Provindsialstænderforsamlingen for Hertugdømmet Slesvig 1860 – Første Afdeling*: s. 267. Til den ekstraordinære forsamling i 1855 indkom der kun én enkelt, til gengæld meget lang, petition om tvangslånenes anerkendelse.

108 Det overvældende antal petitioner vedrørende de mellemslesvigske sprogreskripter unddrog sig enhver sammenligning.

109 *Flensburger Zeitung*, 24. juli 1852.

For det andet udtrykker petitionerne gennem deres argumentationsopbygning tankemønstrene hos en række befolkningsgrupper, som på forskellig vis var havnet i tilsvarende situationer ved at have tabt pengekapital på tvangslåne. I det følgende undersøges hovedmomenterne i petitionerne. Denne drøftelse danner baggrunden for en efterfølgende analyse af tvangslånsagens behandling i den slesvigske stænderforsamling.

Omdrejningspunktet i petitionerne er forskellige forklaringer på, hvorfor folk valgte at yde deres part til tvangslåne. Det gjaldt for indgivere af bønsskrifter om at argumentere overbevisende for, at de ikke med deres gode vilje havde bidraget til låne. Således fremhæves det f.eks. af landskabsforsamlingen i Stabelholm i en petition, at de ikke havde gjort noget »overilet og letsindigt« i forbindelse med opkrævningen af tvangslåne, men derimod først efter »vedholdende opfordring« havde besluttet at betale det fjerde afdrag på lånet i 1849, og at de året efter slet ikke havde betalt anden rate af tvangslånet fra 1850.¹¹⁰ Hyppigt henviser petitionerne til tilstandene under krigen, hvor den slesvig-holstenske militære tilstedeværelse gjorde det vanskeligt at unddrage sig betaling af skatter og lån. Truslerne om anvendelse af tvangsmidler fra statsholderskabets side og fraværet af beskyttelse nævnes i den forbindelse ofte. Underskriverne af en petition fra sognet Klisebøl på den slesvigske vestkyst kunne bevidne, at truslerne også omsattes til handling. Juli 1850 kom det således til militær eksekution mod de stedlige landbesiddere, som var i restance med betalingen af det andet tvangslån. Forinden havde de fået besked på hver at betale tre mark courant, som hver tredje dag blev fordoblet, såfremt afdragene ikke blev afviklet.¹¹¹ Først eksekutionen fik dem til at betale. I en petition fra Husum Amt berettes, at den fungerende amtmand på stedet havde givet en frist på otte dage til indbetaling af tvangslånet, hvorefter der ville blive taget tvangsmidler i brug.¹¹² Ofte sammenkædes beskrivelsen af tvangselementet med fremhævelsen af en universal folkeretlig forpligtelse til at lyde den til enhver tid siddende magthaver.

Et andet argumentationssæt i petitionerne henviser til den autoritet og anseelse, der stod om de kongelige embedsmænd, som var gået over til slesvig-holstensk side, som forklaring på, hvorfor låne blev ydet. Et sådan tilfælde var bolsmand Jørgen Petersen, som i 1849 havde lånt 2400 rigsbankdaler til den daværende magistrat i Aabenraa. I en

110 LASH Abt. 63 nr. 975.

111 LASH Abt. 63 nr. 966.

112 LASH Abt. 63 nr. 966.

petition stilet til Aabenraas nye magistrat, men altså med inddragelse af stænderforsamlingen, skriver Jørgen Petersen om det videre forløb: »Denne sum benyttede magistraten egenmægtigt og mod min vidende og vilje til dermed at afbetale på det samme år nemlig d. 2. maj 1849 udskrevne såkaldte tvangslån og udstedte til mig på kommunen Aabenraas vegne til bevis for mit tilgodehavende en d. 1. juni samme år dateret 3½ procent rentebærende obligation med ½ års opsigelse på begge sider ...«. ¹¹³ Jørgen Petersen bad nu den nye magistrat om at opsiges lånet hos den personkreds, der havde udgjort magistraten under Treårskrigen.

Endelig fremgår det af petitionerne, at der også var et mere rationelt-økonomisk aspekt på spil. For mange af kreditorerne var det simpelt hen tillokkende at få mulighed for at placere sine spareskillinger i værdipapirer til en rente på tre til fire procent, som blev garanteret af en offentlig instans, nemlig kommunerne. ¹¹⁴ Private indeståender i offentlige kasser var ikke gængs praksis i hertugdømmerne. I kongeriget derimod, havde hovedparten af sparekassemidler i mange år været placeret i statskassen til en pæn rente. ¹¹⁵ I 1855 var der af samtlige 35 sparekasser i hertugdømmet Slesvig ikke en eneste, som indbetalte midler til forrentning i statskassen, skønt det var dem muligt. ¹¹⁶ For Johann Kópke fra Bustrup, som vi mødte i artiklens indledning, var det økonomiske incitament efter eget udsagn af afgørende betydning for hans beslutning om at bidrage til tvangslånet. En anden person, for hvem dette motiv vejede tungt, var den da omtrent 75-årige Jürgen Friedrich Matzen fra Hestoft, Gottorp Amt. ¹¹⁷ Han var efter maj 1849 blevet opsøgt af den stedlige kærner, som ville vide, om Matzen havde penge at udlåne. Kærneren havde tilføjet, at han ikke løb den mindste risiko, da hele Gottorp Amt hæftede for lånet. Jürgen Friedrich Matzen anfører videre i sin petition til stænderforsamlingen, at »da jeg nu tilfældigvis havde 3200 rigsbankdaler liggende, og den mig tilbødte sikkerhed syntes så stor som muligt, så betænkte jeg mig ikke ved at udlevere den ovennævnte sum og modtog til gengæld fire forskellige

113 LASH Abt. 63 nr. 975.

114 LASH Abt. 63 nr. 1009.

115 Rubin (1895): s. 149, 451. Det skal understreges, at selve renteniveaueet gennemgående ikke var lavere hos hertugdømmernes sparekasser end i den danske statskasse. Andelen af sparekasser i kongeriget, som havde penge stående til forrentning i statskassen, gik dog stærkt ned fra 1830'erne, jf. Svend Aage Hansen (1972): *Økonomisk vækst i Danmark I, 1720-1914*, G.E.C. Gads Forlag: s. 156.

116 *Anhang A til Rigsraadstidenden. Lovforslag. Samling, 1856*: sp. 209.

117 LASH Abt. 63 nr. 996.

enslydende obligationer, hver lydende på 800 rigsbankdaler«. Fra og med årsskiftet 1849/50 var rentebetalingen på lånet til Matzen pludselig ophørt. Senere var det kommet ham for øre, at kongen havde erklæret lånene for ugyldige. Den nu 82-årige Matzen fortsætter: »Jeg har tjent hver en mønt i mit ansigts sved, står nu på gravens rand, har slidt og slæbt for mine 6 børn og jeg kan oprigtig talt ikke forestille mig noget grusommere, end at jeg, uden at have gjort det mindste galt, nu skal miste, hvad der er mit«.

Enkerne og de forældrelose børn nævnes igen og igen i petitionerne som ofre for tvangslånenes ugyldighed. Heri lå utvivlsomt et taktisk element, idet petitionernes forfattere på denne vis håbede at appellere til kongens medfølelse og retfærdighedssans. At der samtidig har været betydelig sandhedsværdi i udsagnene, er hævet over enhver tvivl.¹¹⁸ Ofte har det blot drejet sig om, nominelt set, små beløb, som ikke har sat sig mange direkte spor i kilderne. Vi ved, at flere institutioner, bl.a. inden for forsørgelsesvæsenet, ramtes af tvangslånenes ugyldighed. Således lånte Tønders magistrat i maj 1849 1600 rigsbankdaler af byens vajsenhus til tvangslånsudbetaling. Også døvstummeinstituttet i Slesvig by udgav penge til tvangslån.¹¹⁹ Af en senere opgørelse over renteydelser på tvangslånene fra Gottorp Amt fremgår det desuden, at også børn stod opført som långivere.¹²⁰ Endelig mistede flere sparekasser, hvori mange mindrebemidlede havde deres indeståender, store kapitalindskud som følge af tvangslånene og krigsudgifter i det hele taget.¹²¹ Enkelte petitioner anfører, at også dansksindede havde måttet låne penge ud.¹²²

Bønskrifterne slog også mere storpolitiske toner an. En petition foretager således en kobling mellem den kongelige kundgørelse af januar 1852 om ordningen af monarkiets indre anliggender og anerkendelsen af tvangslånene som kommunegæld.¹²³ Kun ved lånenes anerkendelse, argumenterer petitionen, kunne kongens lande forbrødres og ordnes til et sammenhængende hele. I den lidt mere kuriøse afdeling fremfører flere petitioner det argument, at regeringen med krigens afslutning var kommet i besiddelse af det meste af det krigsmateriel, som blev anskaffet for tvangslånsmidlerne, hvorfor lånene burde anerkendes som

118 *T 1855*: s. 41; *T 1853 og 1854*: sp. 46.

119 Vajsenhuset i Tønders bestyrelse havde i begyndelsen af Treårskrigen et markant personsammenfald med byens magistrat, hvad der givetvis åbnede nogle døre. *Juridisk Ugeskrift for Hertugdømmet Slesvig* (1857): s. 282f.

120 LASH Abt. 62¹.

121 Japsen (1970): s. 62; *T 1853 og 1854*: sp. 45.

122 LASH Abt. 63 nr. 1009.

123 LASH Abt. 63 nr. 975. Hele kundgørelsen findes optrykt hos Neergaard (1973) [1892]: s. 571-574.

offentlig gæld. Så vidt petitionerne. Med dem som ammunition var det nu op til den slesvigske stænderforsamling at få regeringen til at anerkende tvangslånene som kommunegæld.

Den kongelige kommissarius ved stænderforsamlingen modtog i begyndelsen af oktober 1853 underretning om, at der højst sandsynligt ville blive fremlagt et privat forslag om anerkendelse af tvangslånene som kommunegæld i løbet af de følgende dages møder. Han skrev derfor til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig i København for at blive instrueret nærmere om, hvordan han havde at forholde sig til en sådan proposition.¹²⁴ Det er uvist, hvad ministeriet svarede. Men et brev fra ministeriet til kommissarius dateret d. 6. december, efter at den slesvigske stænderforsamling havde afgivet betænkning om privatforslaget, viser med al tydelighed, hvordan ministeriet stillede sig til sagen. Her hedder det: »Hvad komiteebetænkningen, betræffende anerkendelse af de for kommunerne i årene 1848-1850 optagne lån angår, så vil ministeriet aldrig gå ind på anerkendelse af den til oprørets fremme stiftede gæld, hvilket den kongelige herr kommissarius på det bestemteste vil erklære i provindsialstænderforsamlingen. Kommunerne står nemlig under regeringens umiddelbare og særegne beskyttelse, og har med hensyn til stiftelsen af gæld umyndiges rettigheder. Regeringen er altså efter ministeriets formening ikke engang berettiget til, efter de forudgående gentagne advarsler bagefter at anerkende den omtalte gæld, uanset de særdeles vægtige politiske grunde mod denne anskuelse«. ¹²⁵ Den sidste bemærkning om de vægtige politiske grunde knyttede sig med al sandsynlighed til den generelle storpolitiske situation, hvor Danmark navnlig af Storbritannien blev kraftigt tilskyndet til at udvise mådehold og imødekommenhed over for de oppositionelle kræfter i hertugdømmerne.

Det privatforslag om tvangslånenes anerkendelse som kommunegæld, kommissarius havde fået nys om, blev fremsat i stænderforsamlingen i midten af oktober måned. Forslagsstilleren, inspektør Beeck, motiverede blandt andet sit andragende ved at henvise til, at »mange institutbestyrere og formyndere havde ... glædet sig ved i en så sørgelig tid så sikkert at kunne anbringe de dem betroede penge«, men at »ingen havde drømt om, at en sådan handlings retsgyldighed nogensinde kunne blive dragen i tvivl«. ¹²⁶ Den syv mand store komité, bestående

124 Landsarkivet i Aabenraa (LAA), »AE012, Kommissarius ved slesvigske stænder, 1853-1863. Sager vedr. de enkelte stænderforsamlinger, 1853 II 19 – 1854 II 25«.

125 Sst.

126 *T 1853 og 1854*: sp. 40.

af bl.a. to købmænd og to godsejere, der nedsattes til at behandle sagen under stænderforsamlingen, fulgte forslagsstilleren og anmodede i deres udvalgsberetning kongen om »allernådigst at ville bestemme, at de af kommunerne i hertugdømmet Slesvig i årene 1848-50 gjorte lån anerkendes som kommunegæld, og altså afbetales og forrentes af kommunerne«. ¹²⁷ Komitéen argumenterede med, at både de private långivere og de ansvarlige kommunale embedsmænd ville blive ruineret, hvis gældsforpligtelsen blev placeret hos dem. Desuden havde de stedlige myndigheder været tvunget til at optage lånene på kommunernes vegne under trusler fra de daværende magthavere. Sagen kom ikke videre i denne ombæring. I foråret 1854, efter afslutningen af den slesvigske stænderforsamling, vedtoges det i et statsrådsmøde at give tilladelse til, at lånene i Holsten internt i de enkelte kommuner kunne blive anerkendt som kommunegæld, hvis blot beslutningen herom var truffet i overensstemmelse med de gældende kommunalforfatninger. ¹²⁸ Denne omstændighed udnyttedes flittigt i de efterfølgende slesvigske stænderforsamlinger i bestræbelserne på at få regeringen til at anerkende tvangslånene i Slesvig.

Da stænderforsamlingen atter var indkaldt i efteråret 1855, blev sagen taget op igen. Her blev regeringens velvillighed på ny forsøgt stimuleret ved at henvise til de økonomiske følger for befolkningen. Som en deputeret fremhævede, måtte »man ... ikke blot tro, at kun rige folk og kapitalister havde givet penge til disse tvungne lån«. Også »tjenestefolk, som ved deres hænders arbejde, og deres ansigts sved, havde erhvervet en lille sum«, var kommet i klemme som indbetalere af de ikke-ankendte lån. ¹²⁹ Regeringen lod sig imidlertid ikke besnære, og andragendet afvistes. I januar 1857 bragtes spørgsmålet om tvangslånene igen op i stænderforsamlingen. Forslagsstillerne accepterede nu principielt den kongelige beslutning om lånenes ugyldighed. Til gengæld anmodede man om, at kommunerne gennem en flertalsbeslutning i de styrende organer skulle gives ret til at tilbagebetale de pågældende summer af kommunekassen på samme måde, som det var blevet de holstenske kommuner tilladt. ¹³⁰ Også dette afvistes af den kongelige kommissarius med henvisning til den allerede trufne beslutning. Sagen var atter genstand for debat under stænderforsamlingen i 1860. Nu havde fortalerne for anerkendelse af tvangslånene som kommunegæld

127 *T 1853 og 1854*, Tillæg I, sp. 79.

128 Jørgensen, Harald (red.) (1962): *Statsrådets forhandlinger 1848-1863*, V. bind 27. april – 31. maj 1854, Rigsarkivet: s. 301.

129 *T 1855*: s. 41.

130 *T 1856 og 1857*: s. 547f.

fået ny ammunition, idet regeringen havde anerkendt en part af lånesummen for købstaden Slesvig og derved fraveget grundprincippet om afvisning af tvangslånene. Den kongelige kommissarius afværgede den prekære situation ved at fremhæve kommunernes dårlige økonomi og bruge denne omstændighed til at argumentere mod tvangslånenes anerkendelse. Med godtagelsen af tvangslånene i hertugdømmet Holsten og Slesvig by stod regeringen dog efterhånden med en dårlig sag. Denne udvikling var efter alt at dømme medvirkende til, at kongen til stænderforsamlingen i 1863 resolverede, at de enkelte kommuner i hertugdømmet Slesvig, når særlige omstændigheder talte for det, kunne gives bemyndigelse til at tilbagebetale lånene og bestemme betingelserne herfor.¹³¹ Nogen endelig afgørelse kom der imidlertid ikke i sagen inden krigen i 1864. Tvangslånene blev derfor også et anliggende for det preussiske styre, som overtog magten derefter.¹³² I 1871 indbragte provinsstyret i Slesvig-Holsten en petition til den preussiske landdag om, at tvangslånet fra 1849 måtte blive anerkendt som preussisk statsgæld. Andragendet afvistes næsten enstemmigt af landdagen, der henviste til, at lånene var blevet optaget af kommunerne med henblik på at forsørge de tyske rigstropper, ikke de preussiske. I 1874 bevilgede den preussiske kejser Wilhelm I 1,2 mio. mark, ca. 25 procent af det samlede tvangslån, til den slesvig-holstenske provinslanddag; penge, som var øremærket de kommuner i Slesvig-Holsten, der havde lidt tab i 1849. Året efter, i 1875, overførte den preussiske stat yderligere 4,5 mio. til provinsen Slesvig-Holsten. Med de to udbetalinger af 1874 og 1875, i alt 5,7 mio., fra den kejserlige centralmagt til rigets nordligste provins var den oprindelige lånesum fra tvangslånet af maj 1849 på 4 mio. plus renter dækket. Preussen anerkendte, lige som den danske stat, aldrig tvangslånene som statsgæld. En overtagelse af tvangslånet af april 1850 kom ikke på tale.

Konklusion

Formålet med artiklen har været at belyse baggrunden for og forløbet omkring de i maj 1849 og april 1850 udskrevne tvangslån. Særlig har det været ønsket at fastslå, *hvem* der bidrog til tvangslånene, *hvorfor* de gjorde det, samt *hvordan* de prøvede at komme ud af det igen. Før resultaterne af undersøgelsen opsummeres, skal det understreges, at kilde-materialet – petitioner og stænderforsamlingernes forhandlinger – har tendens. Hovedparten af aktørerne i tvangslånsagen havde den klare

131 T 1863 - Tillæg: s. 6.

132 Cholet (2012): s. 164.

målsætning, at lånene skulle anerkendes som kommunegæld, og argumenterede med dette som udgangspunkt. Generelt må man imidlertid tillægge kildernes udsagn om det faktisk foregåede stor troværdighed. Tendensen rokker således ikke ved konklusionerne.

Til det første spørgsmål, nemlig hvilke af hertugdømmets indbyggere der bidrog til tvangslånene, har undersøgelsen givet belæg for at hævde, at der såvel socialt som geografisk var tale om et ret bredt udsnit af befolkningen. Størst var nok den socio-økonomiske spredning: Såvel de mindrebemidlede som de velstående og kapitalstærke borgere bidrog til lånene. Geografisk set var tendensen, med udjævning af alle nuanceforskelle, at sydslesvigerne bidrog forholdsmæssigt mere til lånene end nordslesvigerne. Det hang ikke mindst sammen med de nationale tilhørsforhold og den politiske udvikling. Betragtet under ét var tvangselementet ved lånene størst i Nordslesvig, mindst i Sydslesvig.

Det andet spørgsmål gjaldt motiverne for at bidrage til lånene. Her har studiet peget på en lille håndfuld grundmotiver, der som oftest var sammenflydende. Nogle indbyggere bidrog til tvangslånene af frygt for represalier. Andre bidrog af pligt troskab over for statholderskabet eller på grund af patriotiske følelser for den slesvig-holstenske og/eller tyske sag. Et tredje motiv var den traditionsbundne respekt, stedvis grænsende til ærefrygt, folk i almindelighed nærede over for de kongelige embedsmænd, hvoraf en stor andel trådte i den provisoriske regerings tjeneste ved Treårskrigen udbrud. Endelig, og måske mest nyskabende, har undersøgelsen vist, at mange kreditorer var drevet af økonomisk-rationelle motiver i deres beslutning om at udgive penge til tvangslånene. Særlig synes den offentlige garanti af lånene at have haft betydning.

Uanset karakteren af de bagvedliggende motiver må det for den nutidige iagttager forekomme iøjnefaldende – krigssituationen og de usikre fremtidsudsigter taget i betragtning – at så forholdsvis mange individer og institutioner i hertugdømmet Slesvig bidrog til tvangslånene. Forklaringen skal formentlig et langt stykke af vejen søges i, at tvangslånet i 1849, det eneste af lånene, der for alvor bragte penge i kassen, blev udskrevet på et tidspunkt, hvor hertugdømmet i over et år havde været regeret af en anden myndighed end den kongelige danske. En vis stabilisering i den rådende tilstand var indtrådt. Dertil kommer, at bestyrelseskommissionen i Flensborg og i endnu højere grad centralmagten i København om ikke geografisk så i hvert fald mentalt befandt sig langt væk. At udlåne penge under disse konditioner har sikkert forekommet mindre hasarderet, end det umiddelbart kan synes.

Det tredje og sidste spørgsmål vedrørte de argumenter, der efter Treårskrigen afslutning fremsattes for at få regeringen til at anerkende tvangslånene som kommunegæld. Undersøgelsen har klarlagt, at der var tale om et bredspektret sæt af begrundelser. Alle de tre klassiske appelformer, logos (fornuft), patos (følelser) og etos (troværdighed), er således rigt repræsenteret i petitioner og stænderforsamling. Fornuftsmæssigt argumenteres der for tvangslånenes gyldighed ved henvisning til forhold som truslerne om militær eksekution, fraværet af beskyttelse og folkerettens grundsætninger. Appellen til følelserne fremkommer tydeligt ved de mange henvisninger til umyndige, gamle og mindrebemidlede långiveres skæbner. Troværdigheden appelleres der til, når modstanden mod tvangslånenes inddrivelse fremhæves, hvad der f.eks. er tilfældet i petitionen fra landskabsforsamlingen i Stabelholm. Det kan således konkluderes, at kreditorerne benyttede sig af forskelligartede argumentationsformer i bestræbelserne på at få regeringen til at anerkende tvangslånene.

Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af de undersøgte kilder peger på det ganske relevante forhold, at tilbagebetaling af tvangslånet af 1849 faktisk ikke, under de givne omstændigheder, var hjemlet i forordningen om dette låns udskrivelse. Her hed det netop udtrykkeligt, at staten kun var forpligtet til at tilbagebetale lånene til kreditorerne under forudsætning af, at pengene refunderedes af de tyske stater eller en tysk centralmagt. Dette skete, som artiklen har påvist, kun i meget begrænset omfang. Når den danske regering ikke fremdrog dette forhold som argument for tvangslånenes ugyldighed, skyldtes det den dybe uvilje mod at beskæftige sig med alt, der vedkom oprørsstyret under Treårskrigen.

Johann Kørpe fra Bustrup så formentlig aldrig sine penge igen. Hvorvidt hans tilfælde også udtrykker det generelle billede, er ikke belyst tilbundsgående inden for artiklens rammer. En nærmere undersøgelse af dette spørgsmål vil formentlig komme til det resultat, at nogle långivere fik deres penge retur, mens andre, givetvis de fleste, led permanente kapitaltab.¹³³ Indtil et andet studie nærmere afdækker omfanget af lånesummernes tilbagebetaling, må det stå som resultat, at tvangslånene skabte en række triste skæbner, som dem der er givet eksempler på i nærværende artikel. Dertil kommer naturligvis forstyrrelsen af det normale kreditflow, som ikke alene krigen selv, men også dens finansiering gav anledning til.

133 LASH Abt. 62¹ indeholder sagsakter om tvangslånene i årene umiddelbart efter 1864.

SUMMARY

*The Compulsory Loans.
On Fiscal Conditions in the Duchy of Schleswig
during and after the First Schleswig War*

During the First Schleswig War (1848-51), the governorship instated by the Schleswig-Holstein insurgents who demanded secession from the Danish crown, levied three compulsory loans upon the districts of the region. However, only the two first were actually collected as the final one was decided just a few months before the end of the war. The compulsory loans were a war tax, with the particular characteristic though, that in principle those citizens who contributed enjoyed status as creditors. Eventually, the money would be paid back, fully and with interest.

The purpose of the first loan, imposed May 1849, was the creation of funds for provisioning the pan-German troops that assisted the Duchies in their war against the Kingdom of Denmark. The collection of the requested amounts took place by each district issuing interest-bearing loan certificates to citizens in exchange for cash. They passed the yield on to the Schleswig-Holstein treasury that in its turn issued bonds to the district authorities. The second loan was raised in April 1850 with the purpose of covering the deficit created by the swelling war expenditure. The procedure was the same as in the previous case.

The present study shows that in the Duchy of Schleswig all strata of the population were involved in paying: small savings bank depositors no less than people of more substantial wealth. Some would do so on a voluntary basis or after some persuasion, seeing it as a civil duty and/or a sensible investment. On a number of occasions though, especially in the northern districts where pro-Danish sentiments prevailed, local residents would only pay up after threats by central authorities to take possession by military execution. In some instances, this measure was actually carried into effect.

After the war, the Danish regime, reinstated after making peace with the German powers and defeating the insurgents, refused to acknowledge the validity of the compulsory loans. In other words, the state was entirely unwilling to underwrite the debt incurred to local units by the former rulers of the territory. At the same time, district authorities, according to legal arrangements made when the loans were raised, were not justified in, let alone obliged to, reimburse the money raised from local citizens on behalf of the – at the time – legitimate holder of sovereign government power. The judicial system refused on principle to deal with any matter regarding the compulsory loans.

However, over the period between the two Schleswig Wars, the assembly of the estates of the Duchy of Schleswig became the forum of encompassing debates on reimbursement. A number of individuals, groups and incorporated units, all of them among the contributors, endeavoured through the agency of the Assembly to persuade the Danish government to recognize the loans as municipal debt, thus permitting repayment. A few concessions were made, but a general solution was not reached until the 1870s when the Prussian state, of which the Duchies now formed part, covered a portion of the great loss many Schleswig districts had suffered on account of the compulsory loans.